

Dorota Krystyna REMBISZEWSKA

Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa

dorota.rembiszewska@ispan.waw.pl

<http://orcid.org/0000-0003-0339-0879>

POŻYCZKA WSCHODNIOŚLOWIAŃSKA CZY REGIONALIZM PÓŁNOCNOPOLSKI? O CZASOWNIKU *SZCZUPAĆ* ‘DOTYKAĆ, MACAĆ’

W językach wschodniosłowiańskich wyraz *szczupać* ‘dotykać, macać’ występuje powszechnie, w języku polskim zaś jest regionalizmem. Kurzowa (1993: 435) w związku z tym uznała go za pożyczkę. Nowsze materiały pozwalają na uściślenie charakteru tego zapożyczenia.

W języku rosyjskim *щупаму* ‘dotykać, obmacywać’ znane jest od XIV wieku (Srezniewski III 1614), Dal IV 658 ma *щупаць, щупывать* ‘pozna(wa)ć przez dotyk, obmacywanie’, a także ‘macać (kury)’. Słownik współczesnego języka rosyjskiego podaje *щупаць* ‘macać, badać przez macanie’ oraz ‘macać (kury)’, *ощупывать* ‘obmacywać, wymacywać’, *пощупаць* ‘obmacać’ ‘wymacać’ (puls), *пощупывают* ‘lekkobmacywać’, jak również przysłówkowe *ощупью* ‘po omacku’ (SSRLJVIII 1835, X 1761, XVII 1704–1075).

W języku ukraińskim nie ma tego czasownika w słownikach wcześniejszych, notuje go dopiero słownik języka współczesnego – *щупаму, щупамися* ‘macać, obmacywać’, też ‘macać (kury)’, ale o jego żywotności świadczą liczne formy prefiksalne: *ощупаму, оощупываму* ‘obmacać, obmacywać’, *пощупаму, поощупываму* ‘pomacać, wymacać, obmacać też ‘macać (kury)’, *проощупаму, проощупываму* ‘(z)badać przez dotyk, przez obmacywanie’ (SUM V 840, VII 355, VIII 493, XI 610).

W języku białoruskim omawiany wyraz ma dużą frekwencję, zarówno w języku literackim, jak i w gwarach. Słownik współczesnego białoruskiego języka literackiego notuje czasownik *шчыпаць* ‘dotykać, macać’, też ‘macać (kury)’ i przerośnie ‘starać się czegoś dowiedzieć’

(TSBM V/2, s. 420). Jest on poświadczony od XVI wieku w postaciach *uŷynamu, czynamu, uŷonamu* w znaczeniu 'rozpoznawać coś przez dotyk', 'upewniać się w czymś' (HSBM 37: 251). W gwarach *шчы́наць* 'macać (kury)', wykazujące duże zróżnicowanie fonetyczne, znane jest właściwie w całej Białorusi, ale na południe od linii Grodno – Mińsk – Mohylew występuje w pewnym rozproszeniu obok *ма́цаць* (LAB I 109:62). W słowniku zachodniego pogranicza białoruskiego odnotowano *шчы́наць* 'macać', też 'macać (kury)' (SPZB V 519–520), a ponadto przysłówkowe *ошчы́нкам* 'po omacku' (SPZB III 267).

Omawiany czasownik pojawia się także w XIX-wiecznych słownikach polszczyzny.

Linde (V 571, powtarza w V 573–574) notuje *szczupać* 'macać, dotykać' z utworów autorów związanych z Wołyniem – Daniela Bratkowskiego z Łuckiem (1697): „Chmiel, gdy ... z młodą tańczy, *szczupnie*, przyciśnie...” oraz Benedykta Hulewicza z Krystynopolem (1791): „Tam niech mię cała ręka za co zdoła *szczupie*”.

Później notowane jest w SWil (II 1626) *szczupać, szczupnąć*, uznane za prowincjonalizm w znaczeniu 'macać, dotykać palcami dla poznania' i w SW (VI 593) jako wyraz gwarowy *szczupnąć, szczupać* 'pomacać, dotknąć palcami' z cytataми powtórzonymi za Lindem z Bratkowskiego i Hulewicza oraz *szczupnąć się, szczupać się* 'targnąć się, szarpnąć się, rzucić się'.

Polskie *szczupać* 'dotykać, macać' ma dosyć bogatą dokumentację regionalną.

Kurzowa (1993: 435) na podstawie świadectwa swojego informatora stwierdza, że *szczupać* 'skubać' było znane w potocznej polszczyźnie wileńskiej w okresie międzywojennym. Znajomość tego wyrazu na Wileńszczyźnie potwierdza Witold Weddecki, wprowadzając do swojej powieści *Czarne rondo* (2006), w której pisze o dramatycznych losach ludności spod Solecznik. Znajdujemy tam: „żeb płucy popieścić dymkiem pachnącym, od szrodka gardziółko *poszczupać*”, co trzeba rozumieć jako 'podrażnić'. Przywoływany przez Z. Kurzową cytat z powieści Czesława Miłosza *Dolina Issy* zawiera *szczupać* 'dotykać, trącać': „Konie, w cieniu, co padał od lip, opuszczały nisko głowy tkwiące w workach i z dna *szczupały* owies, oganiając się sennie od much; drogę odbyły daleką” (Miłosz 1989: 44).

Szczupać 'macać', 'macać kury' występuje też w polskich dialektach kresowych: w Starej Hucie koło Buczacza (kartoteka SGP), w języku prze-

siedleńców ze wsi Tuligłowy koło Komarna – *szczupać, poszczupać* (kury) (Paryl 2004: 106).

Na podstawie materiału historycznego i współczesnego można uznać, że jest to regionalizm dobrze znany na Podlasiu, zwłaszcza na Białostocczyźnie i obszarach przyległych. Już SGPK (I 293) podawał *szczupać* ‘macać’ spod Augustowa (Osipowicz 2009: 114) i z powiatu bielskiego (Czarkowski). Kartoteka SGP podaje *szczupać* ‘macać, dotykać’ ze wsi Kamianki-Wańki we wschodniej części pow. siedleckiego, ‘macać kury’ w Huszczy pod Białą Podlaską, w Bacikach Średnich i pod Miłkowicami koło Siemiatycz. W słowniku podlaskim zamieszczono *scupać/szczupać* ‘macać’, a często także ‘macać kury’ spod Drohiczyzna (Czarkowski), spod Knyszyna (Kudzinowski, por. Rembiszewska 2007: 46, 193), spod Szepietowa (Brulińska), z okolic Wysokiego Mazowieckiego (Rembiszewska), spod Ciechanowca (Maryniakowa 2011: 73 – „poszła *szczupać* kury”) i z Suwalszczyzny (Ratasiewicz). *Szczupać* ‘dotykać’ znajduje się w zasobie lokalnej polszczyzny mieszkańców Wysokiego Mazowieckiego, np. „Mogę *poszczupać* to sukienke, taki delikatny materiał”, „Jak *poszczupiesz*, to od razu poznasz, że to podróba, a nie prawdziwa skóra”.

Należy też wspomnieć, że Edward Redliński (pochodzący z Frampola pod Białymstokiem) w powieści *Konopielka*, której akcja rozgrywa się we wsi Taplary (nieistniejącej w rzeczywistości) w okolicy Suraza, dla oddania kolorytu lokalnego użył wyrazu *szczupać* ‘macać’, ‘sprawdzać, czy kura zniesie jajko’: „wczoraj *szczupała* ja wieczorem, dwa [jajka] *naszczupała*” oraz czasownika przedrostkowego „*przeszczupuję* śmieci” ‘przeszukujemy śmieci’ (Redliński 1973: 8, 9).

Kartoteka SGP wymienia także *oszczupać* (*guz*) [*oscupaż guz*] ‘obmacać’ ze wsi Janki Młode pod Ostrołęką, a więc na Kurpiach.

Na szczególną uwagę zasługuje znajdujące się w kartotece SGP wyrażenie *po oszczupku* ‘po omacku’ z miejscowości Degucie na Suwalszczyźnie, które nie ma identycznego wzoru w językach wschodniosłowiańskich (por. brus. *ошупкам* i ros. *ошупью*). W wersji zmazurzonej znane było mieszkańcom powiatu wysokomazowieckiego jeszcze w latach 90. XX wieku: „było tak ciemno, że *po poscupku* doszłam do domu”¹. Świadczy to o powszechności omawianego wyrazu *szczupać* ‘macać’, ‘macać (kury)’ na Podlasiu, który nawet posłużył do powstania rodzimego derywatu od tej podstawy.

¹ Zapisane przez Dorotę Rembiszewską we wsiach powiatu wysokomazowieckiego w 1996 r.

Można więc stwierdzić, że ta pożyczka wschodniosłowiańska przyjęła się lokalnie, na znacznym obszarze pogranicza wschodniego Polski, a jej trwanie zostało wzmocnione występowaniem formacji pochodnych.

BIBLIOGRAFIA

- Czarkowski L., 2009, *Słownik gwary ludowej w Ziemi Drohickej*, 1907, opr. B. Kuryłowicz i B. Nowowiejski, [w:] *Dziewiętnastowieczne słowniczki gwarowe z Polski północno-wschodniej*, red. B. Nowowiejski, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, s. 131–219.
- Dal – Даль В.И., 1955–1956, *Толковый словарь живого великорусского языка*, т. I–IV, Moskwa: Государственное издательство иностранных и национальных словарей [Dal V.I, 1955–1956, *Tolkovyyĭ slovar živogo velikoruskogo ĭazyka*, t. I–IV, Moskwa: Gosudarstvennoje izdatielstvo innostrannykh i nacionalnykh slovariej].
- HSBM – *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, 1982–2017, т. I–XXXVII, рэд. А.Я. Жураўскі, А.М. Булыка, Мінск: Навука і тэхніка [Gistaryczny sloinik belaruskaj movy, 1982–2017, t. I–XXXVII, red. A.J. Żuraŭski, A.M. Bulyka, Minsk: Navuka i technika].
- Kurzowa Z., 1993, *Język polski Wileńszczyzny i Kresów północno-wschodnich XVI–XX w.*, Warszawa–Kraków: PWN.
- LAB – *Лексічны атлас беларускіх народных гаворак у пяці тамах*, 1993–1998, рэд. М.В. Бірыла, Ю.Ф. Мацкевіч, Мінск: Акадэмія Навук Беларусі. Інстытут Мовазнаўства імя Якуба Коласа [Leksyczny atlas belaruskich narodnych goworak u piaci tamach, 1993–1998, red. M.V. Biryła, J. F. Mackevicz, Minsk:] Akademia Navuk Biełarusi. Instytut mowa znaustwa imia Jakuba Kolasa.
- Linde S.B., 1854–1860, *Słownik języka polskiego*, I–VI, Lwów, wyd. 3. fotooffsetowe, Warszawa 1951.
- Maryniakowa I., 2011, *Słownik dawnej mowy mieszkańców Ciechanowca i okolicznych wsi na Podlasiu*, Łomża: Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wagów.
- Miłosz C., 1989, *Dolina Issy*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Osipowicz A., 2009, *Słowniczek gwary augustowskiej*, [w:] *Dziewiętnastowieczne słowniczki gwarowe z Polski północnowschodniej*, pod red. B. Nowowiejskiego, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, s. 7–130.
- Paryl W., przy współpracy M. Mieszczankowskiej, 2004, *Słownik gwary przesiedleńców ze wsi Tuligłowy koło Komarna*, Kraków: Wydawnictwo Lexis.
- Redliński E., 1973, *Konopiłka*, Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Rembiszewska D.K., 2007, *Słownik dialektu knyszynskiego Czesława Kudzinowskiego*, Łomża: Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wagów.
- SGP – *Słownik gwar polskich*, 1977, opr. przez Zakład Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie pod kier. Mieczysława Karasia, od t. II pod kier. J. Reichana, od t. VI pod kier. J. Okoniowej, od t. IX pod kier. R. Kucharzyk, Wrocław–Kraków: Polska Akademia Nauk. Instytut Języka Polskiego.

- SGPK – Karłowicz J., 1900–1911, *Słownik gwar polskich*, t. I–VI, Kraków: Akademia Umiejętności.
- SPZB – *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча у пяці тамах*, 1979–1986, рэд. Юзэфа Ф. Мацкевіч, т. I–V, Мінск: Навука і тэхніка [*Slovník belaruskich gavorak pólnocna-zachodniaj Belarusi i jae pagranicza u piaci tomach*, 1979–1986, red. J.F. Mackewicz, t. I–V, Minsk: Navuka i technika].
- Srezniewski – (Срезневский И.И.), 1893–1912, *Материалы для Словаря древнерусского языка*, т. I–III, Санкт-Петербург: Типография императорской Академии Наукъ [Srezniewski I.I., 1893–1912, *Materialy dlia slovaria drevnerusskogo jazyka*, t. I–III, Sankt-Petersburg: Tipografija impieratorskoj Akademii Nauk].
- SSRLJ – *Словарь современного русского литературного языка*, 1950–1965, ред. Ф.П. Филин, т. I–XVII, Москва–Ленинград: Издательство «Русский язык» [*Slovar sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka*, 1950–1965, red. F.P. Filin, t. I–XVII, Moskva–Lenigrad: Izdatelstvo «Russkij jazyk»].
- SUM – *Словник української мови*, 1970–1980, ред. І.К. Білодід, т. I–XI, Київ: Издательство «Наукова думка» [*Slovník ukraínskoj movi*, 1970–1980, red. I.K. Bilodid, t. I–XI, Kiïew: Yzdatelstvo «Naukova dumka»].
- SW – *Słownik języka polskiego*, 1908–1927, ред. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, т. I–VIII, Warszawa: Drukarnia E. Lubowskiego i S-ki (tzw. *Słownik warszawski*).
- SWil – *Słownik języka polskiego*, 1861, wypracowany przez A. Zdanowicza, M. Bohusza Szyszkę i innych, т. I–II, Wilno: Maurycy Orgelbrand.
- TSBM – *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*, 1977–1984 (рэд.) К.К. Атраховіч, К. Крапіва, т. I–V, Мінск: Акадэмія Навук БССР. Інстытут Мовазнаўства імя Якуба Коласа [*Tlumaczalny slovník belaruskaj movy*, 1977–1984, red. K.K. Atrachowicz, K. Krapiva, t. I–V, Minsk: Akademia Navuk Bielarusi. Instytut movoznaustwa imia Jakuba Kolasa].
- Weddecki W., 2006, *Czarne rondo*, Warszawa: WAB.

EAST-SLAVIC BORROWING OR A REGIONALISM TYPICAL OF NORTHERN POLAND? ON THE VERB SZCZUPAĆ ‘TO TOUCH, TO FEEL’

Abstract

The article attempts to determine how to classify the verb *szczupać* ‘to touch, to feel’ that is present in Russian, Ukrainian and Belarusian languages and also in the Polish-East Slavic borderland region. As has been revealed by the analysis of documents, linguistic data gathered from historical dictionaries and dictionaries of dialects along with literary sources, the verb in question is an East Slavic borrowing that has been adopted locally in a major part of Poland’s eastern borderland and reinforced by the existence of derivatives.

Key words: dialects and regionalisms, dialectal lexis, linguistic contacts, linguistic geography, loanwords, Slavic dialectology